

EVANGÉLIKUS TEMPLOM, SZÁSZRÉGEN

A műemlék adatai

Cím: Călărașilor 1

Kód: MS-II-a-A-15761

Datálás: 1330, átalakítások: XV. és XVIII. század

Történeti adatok

A mai Szászrégen (melyet 1926-ban egyesítettek Magyarrégenrel) központjához közel, festői környezetben emelkedik az ódon lutheránus templom, a város ma álló legrégebbi épülete (Magyarrégen XIII. századi templomát a XX. század elején gyökeresen átépítették). Az igényes kialakítású, számos érdekes részlettel rendelkező, ám néhány nagyarányú átalakítást elszenvedő épülettel ugyan foglalkozott a szakirodalom, számos történeti adatot összegyűjtve, ám pontos építési periodizációjára és művészettörténeti helyzetének megállapítására még nem vállalkoztak. A jövőre váró alapos fal- és levéltári kutatások nélkül ez nem is könnyű feladat.

A templomépület befejezésének dátumaként elfogadható a szentély emléktáblája által jelzett 1330-as évszám. **Nicolaus plébános** szerepel a pápai tizedjegyzékekben is (1332–1335). A nyugati harangtorony keleti ablaka és a külső lépcsőtorony által jelzett hajdani két nyugati tornyos koncepciót nyilván még azelőtt elvetették az egytornyos homlokzat javára. Az épület igen egységes, hiszen a nyugati kapu motívumkincse több ízben feltűnik a templombelsőben, s ez arra utal, hogy 1330-ra az egész templom felépülhetett. Az épületről kevés történeti adattal rendelkezünk, s ezek közül kiemelkedik a kegyúr, **Bánffy László** 1382–1387 közötti pápai kérelméről a haranggal ellátott tornyú, temetővel kerített plébániatemplom ágostonos kolostorrá való változtatásáról. A plébániatemplom funkcióit a Szent György kápolna vette volna át. A kolostorrá való változtatás ugyan nem történt meg, de nem zárható ki, hogy ennek kapcsán folytak átalakítások a templomon. A stilisztikai jellegzetességek 1400 körüli építkezéseket is jeleznek. 1420-ban említik a templom plébánosát, **György Lászlót**. 1443-ban **András pap** levélben panaszkodott Losonci István kegyúrnak, hogy egyik familiárisa elvitte a borát. 1451-ben **Losonci István** és **Albert** között vita zajlott a templom kegyuraságáról. A következő évben a Losonci István által odahelyezett plébánost a pápa lecseréli. 1461-ben **Mátyás plébánost** említik, 1521-ben pedig **Móré Istvánt**. A sekrestye ajtaján és külsején látható monogramos címer – nyilván a megrendelő címere – a késő Mátyás-kori papi címerekre hasonlít, de a monogramot (B U/V) mindeddig nem lehetett azonosítani. Az 1500 körüli építkezések eredménye kétségkívül a Szent Lőrinc kápolna és a déli bejárat átmetsződő pálcatagos kerete is. 1538–1539-ben említik Gál papot, a templom Mária Fogantatása oltárának rektorát. A XVI. század elején már bizonyára létezett a templomot övező vár. 1551-ben tértek át a régeniek az evangélikus vallásra. A templomot a Rákóczi-szabadságharc idején a kurucok fölgyújtották. A templom mai belső és külső képének a kialakítása, az északi hajó kétszintes karzatának megépítése **Mária Terézia** vagy **II. József** idejében zajlott le. Az oldal-portikuszokat 1791-ben emelték. A főhajó boltozása és a torony magasítása 1803-ban fejeződött be. Az 1848-as forradalom idején

újra felgyújtották a templomot, ekkor a templom berendezésének nagy része megsemmisült, a helyreállítást 1851-re fejezték be. A **Gustav Müller** által vezetett utolsó nagy helyreállítás 1927–1930 között zajlott.

A műemlék leírása

A gótikus templom három hajós bazilika (volt), a főhajó folytatásában azzal azonos szélességű poligonális szentély következik. A szentélyhez északról sekrestye járul, a déli mellékhajó két keleti boltszakaszát délre bővítve jött létre a Szent Lőrinc (?) kápolna. A mellékhajók külső bejárattal is rendelkeznek, ma a déli kaput szokták kinyitni a látogatóknak. A főhajó nyugati végén karzat emelkedik, melynek közepéből nő ki a harangtorony. A torony csak nagyon enyhén ugrik ki a főhomlokzat közepéből, négy fiatornyos sisakja XIX. századi.

A világos alaprajzi felépítéssel szemben a templom homlokzatainak és tömegének tanulmányozása számos kérdést vet fel. A nyugati homlokzat legszebb díszje a monumentális, csúcsíves, háromszögű oromzat alá fogott főkapuzat, mely a toronyaljba szolgál. A főkapu rézsúje és ívbéllete kétoldalt négy-négy hangsúlyos háromnegyed oszlop (illetve háromnegyed-henger) által tagolt. Az oszlopok változatos alaprajzúak (csúcsívtag, hengertag, körtetag, csúcsívtag), fejezeteik egységes frízzé forrnak össze, folytatásukban egy-egy angyalkonzollal, melyek a timpanont támasztják. A fejezetzóna számos pótlást tartalmaz, a kehely alakú fejezetek alsó részén szőlőtövek- és fürtök emelkednek, melyeknek a dús levélzete formál a felső, kiöblösödő részen sűrű frízt. A belső tagozat ívének zárókövét angyaltorzó alkotja: alakja felhajlik, így eredeti állapotában szemből érvényesült. Megállapítható, hogy karjaiban ma már eltűnt eszközöket tartott. Alakja nyilván összefüggésben van a timpanon eltűnt kompozíciójával: a timpanon alján három mérműves konzol található, tengelyeikben pedig csaplyukak látszanak. A hármas kompozíció, az angyal figurája, de a csaplyukak helyzete is arra utal, hogy itt a Keresztrefeszítés domborműves jelenetét ábrázolták. A kapuzat tipológiailag beleillik abba a sorba, amelyet a gyulafehérvári székesegyház és a kerci ciszterci templom főkapui nyitnak a XIII. század utolsó negyedében, és igen elterjedtek volt a Küküllő-menti szász templomokban a XIV-XV. században (Küküllőkőrös, Darlac, Riomfalva, stb.), de feltűnik a XIV. század végi városi kolostortemplomokon is (Torda, ágostonos és Marosvásárhely, ferences). A nyugati homlokzaton a torony mellett egy-egy csúcsíves ablak nyílik még a főhajóba. A homlokzat furcsa sziluettje onnan adódik, hogy egy XVIII. századi tűzvész utáni újjáépítés során az északi mellékhajót karzatossá magasították, s így az északi rész nyugati fala is megnőtt. Az aszimmetriát leplezendő a nyugati homlokfal déli részét is megemelték, a felső ablak itt nyilván vak.

A déli homlokzat követi a bazilikális térszerkezetet. A déli mellékhajó nyugati végén egy lépcsőtorony emelkedik, mely a nyugati karzatra visz. E szokatlan megoldás alapján feltételezhető, hogy Szászsebeshez hasonlóan itt is először nyugati toronypárt terveztek, de végül középtornyos bazilika épült (**Kovács András** feltevése). A középtornyból a főhajó felé nyíló (értelmetlen) ablak alátámaszthatja e feltételezést. Az 1791-es déli portikuszból nyíló bejárat XIV. századi, csúcsíves kőkeretébe egy szemöldökgyámos, átmetsződő pálcaműves, a XV. század végére keltezhető keretet illesztettek. Kérdés, hogy az átalakítás XV. századi, vagy a későbbi keret másodlagos helyen van. A portikusz keleti falába három emléktáblát

helyeztek el (1715, 1718, 1803), az 1718-ason a város régi vadászkürtös címere látszik. A déli mellékhajónak ma egyetlen, csúcsíves és gazdag mérműdísszes ablaka van. Tengelyében, a gádorfalon, ilyen pozícióban szokatlan formájú körablak nyílik, egy ablaksor első darabja, melyből a déli kápolna miatt csak az első két nyílás látszik. A két körablak között egy elfalazott, csúcsíves ablak régies kerete figyelhető meg. Könnyen elképzelhető, hogy a csúcsíves ablak egy korábbi építési periódus gádorfal-nyílása volt, s ezt alátámasztja az is, hogy egy azonos profilozású ablakot a kápolna-padlás takarásából (állítólag) a XIX. század végén kiváltottak, és az északi falba illesztettek be. A déli homlokzat keleti felét a mellékhajónál magasabb Szent Lőrinc kápolna foglalja el. Déli falán két hatalmas, csúcsíves ablak nyílik, melyek mérművei különböznek az eddig bemutatott ablakokétól: profilelemeik átmetsződnek, s az egyik ablaknál hiányzanak az orrtagok, ezek mind olyan stíuselemek, amelyek az 1500 utáni késő gótikus művészetet jellemzik. A kápolna nyugati falán egyszerűbb ablak nyílik, melléje egy dombormű-figurát falaztak be. A roncsolt alakot számos vakolatréteg fedi, így kiléte nehezen állapítható meg, gazdag redőzetű, földig omló ruházata alapján női alak (esetleg Mária?) is lehet. Az értékes középkori dombormű konzerválása igen sürgős.

A szentély ablakai is igen gazdag mérműdísszel rendelkeznek. A déli oldalon két ablak nyílik, a keleti szokatlan záradéka körre öblösödik ki, amibe örvénydísszes halhólyag-kompozíciót illesztettek. A szentélyzáradék két ablaka azonos, az előbbiekhöz képest szerény díszítést kapott. A sekrestye bejárata keletről nyílik, felülvilágító, szemöldökgyámos ajtókeret. Az ajtószárnyon szegecsekből az *Anno 1791* felirat van kirakva. A sekrestye északi falában levő kis ablak záradékában levő címer és felirat (illetve annak mása a sekrestyeajtó keretén) sok fejtörésre adott okot. A szív alakú címert *O P R* feliratú harántpólya osztja két mezőre, a heraldikai jobb oldalon lilium, a bal oldalon hatágú csillag látható. A címer fölött

két betű, *B U* olvasható. Stilisztikailag a kompozíció a XV. század második felére keltezhető, ám a feliratot még nem sikerült hitelt érdemlő módon feloldani, valószínűleg a *B U* a címertulajdonos iniciáléja, az *O P R* pedig jelmondatának a rövidítése.

Az északi hajófal több átalakításon esett át. A templomtér eredeti bazilikális térszerkezete nem érvényesül, a homlokzatot egyetlen fal alkotja, melyhez a XIX. századi portikusz járul. Az északi falon két sor ablak van (csúcsíves alól és körablak-sor fönt), ami a belső, XVIII. század végi karzat tekintetében ugyan érthető, de kérdés, hogy az eredeti, gótikus kompozíciót mennyire tükrözi. Ugyan a karzatépítmény mai állapotában a XVIII. századból származik, azt nem lehet kizárni, hogy esetleg itt már a (késő) gótika idején is karzat állt. Ha nem, akkor a körablak-sort nyilván a XVIII. században a gádorfalból a mellékhajó megmagasított falába rakták át. A homlokzat nyugati támközében, valószínűleg XIX. századi csúcsív alatt igen érdekes, csúcsíves ablakkeret van befalazva, a mérművei újak. A szárkövek és az ívezet profilja más, s az ablakoknál általában nem jellemző módon, a kettő között leveles fejezetzőna húzódik, egy-egy büszttel. Az egyik oldalon egy hosszú hajú és bajszú férfi büszttje, a másikon nemesi ruházatot viselő, főkötős, nyakékes nőé. A szakirodalom egy része a két büszttöt a donátorok portréiként azonosítja. A portré, mint műfaj Közép-Európában az 1370–80-as években tűnik fel, s ezelőtt Régenben arcképeket feltételezni anakronizmus volna, ellenben valószínű, hogy itt nem szentekről van szó, hiszen hiányoznak a glóriák és az attribútumok. A levéldísz az 1400 körüli keltezést elfogadhatóvá teszi, de a „portrék” akár a korban megszokott maszkok is lehetnek.

A templombelső igényessége nem marad el a homlokzatokétól. A főhajót barokk, stukkókartusos csehsüveg boltozat fedi, mely az északi mellékhajó két emeletes karzatával van összefüggésben. A XIX. században bővített nyugati karzaton áll az 1855-ben épített orgona, mely eltakarja a toronynak a templomtérbe eső ablakát. A főhajó déli fala még őrzi a gótikus kiosztás nyomait: a mellékhajóba átvezető csúcsíves árkádokat és az azokat „kötött rendszerben” összefogó két falívet. A hosszházban középkori boltozat csak a déli mellékhajó fölött és a nyugati karzat alatt maradt, némileg restaurált formában. A nyugati karzatról nyílik a toronyba vivő csigalépcső, melynek szőlőleveles konzolja a hajóba esik, a tornyot tartó egyik sarokpillérre. Az igényes faragású konzol motívumvilága a nyugati kapuéra emlékeztet. A déli mellékhajó boltozati konzoljai ugyancsak a nyugati kapu szobortartó konzoljait idézik fel, egy másik típusuk pedig a szentély gyámköveihez hasonló. A két keleti boltszakasz záróköve figuratív, az Isten Báránya és a Losonci (Bánffy) család címere szerepel rajtuk. A Szent Lőrinc kápolna gótikus boltozata nem maradt fenn, ellenben a szentély megőrizte két szakaszos gótikus keresztboltozatát. A keleti boltszakasz záróköve szőlőindát és fürtöket ábrázol, a nyugatié levéldíszes. A pasztofóriumfülke felső gerendáját maszkos római faragvány alkotja. A sekrestyébe finom megmunkálású, átmetsződő pálcátagos keret vezet, ugyanazzal a klerikusi címerrel, amely a sekrestyeablakon, kívül is megjelenik. Az északi falban található a templom egyik legértékesebb részlete, a középkori Erdély egyik legrégebbi felirata, 1330-ból, mely Tamás mestert, a Szűz Máriának ajánlott templom kegyurát és **Nicolaus plébánost** említi. A monumentális, baldachinos főoltár és életnagyságúnál nagyobb Krisztus-szobra 1857–58-ban készült, a csúcsíves diadalívhez erősített, elegáns díszű szószék 1871-ben. Koronáján az evangélisták aranyozott figurái ülnek.

Válogatott irodalom

Virgil VĂTĂȘIANU, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, 1959. *Magyarországi művészet 1300—1470 körül*. Szerk. MAROSI Ernő (A magyarországi művészet története, szerk. ARADI Nóra, II), Budapest, 1987. ENTZ Géza: *Erdély építésze a 11–13. században*. Kolozsvár, 1994. ENTZ Géza: *Erdély építésze a 14–16. században*. Kolozsvár, 1996. KOVÁCS András: *Fișă de monument*. Mss. 1998, Gundelsheim/Neckar, Sächsischer Kulturrat gyűjteménye. Hermann FABINI: *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*. Hermannstadt, 2002.

Forrás:

<http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=217>